

UOT: 634.1/7.11.232

AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-ŞƏRQ BÖLGƏSİ BAĞÇILIĞININ İNKİŞAF TARİXİ VƏ PERSPEKTİVİ

İ.A.BƏYƏHMƏDOV
Quba Regional Aqrar Elm Mərkəzi

Məqalədə Azərbaycanın Şimal-Şərq bölgəsində bağçılığın inkişaf tarixinin xranoloji analizi və perspektiv inkişafı verilməklə, onların həlli yolları göstərilmişdir. Müəyyən olmuşdur ki, regionun meyvəçilik sahəsində potensial imkanları bir daha araşdırılaraq becərilən cinsləri uyğun şəraitdə yerləşdirməli, daha münasib calaqaaltı-sort kombinasiyaları seçilməli, onların potensial imkanlarını üzə çıxarmağa şərait yaradan çətir formaları seçilməli, budama üsulları müəyyənləşdirilməli və məhsulun keyfiyyət göstəricilərinə təsir edəcək digər texnoloji proseslər araşdırılmalıdır.

Açar sözlər: introduksiya olunmuş sortlar, intensiv bağlar, klon calaqaaltılar, mütərəqqi texnologiya.

Azərbaycanın qədim bağçılıq diyarı olan Quba-Xaçmaz bölgəsi, özünün təbii-iqlim şəraitinə görə bu ərazidə tarixən müxtəlif növ meyvə bitkilərinin yetişməsinə səbəb olmuşdur. Ötən əsrin ortalarında aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş alma, armud, nar, badam, gilə, gavalı, şaftalı, üzüm, fındıq, qoz və s. meyvə qalıqları Azərbaycanda bəsit formada meyvəçiliyin ilk rüşeymlərinin Neolit dövründən də əvvəl - Tunc dövründən məlum olduğunu göstərir. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan meyvə toxumları Azərbaycan meyvəçiliyinin hələ 7-8 min il bundan əvvəl geniş təsərrüfat sahələrinin olduğunu sübut edir. Qubanın meyvəçilik tarixi də mənbəyini ilk Tunc dövründən götürür. Qubanın Pirvahid kəndindəki Xırmantəpə (e.ə. II minillik), şəhər yaxınlığındakı Sandıqtəpə şəhərgahı (e.ə. I minillik), həmçinin rayonun Xucbala arxeoloji abidələrinin tədqiqində də Qubada meyvəçilik tarixinin qədimliyindən xəbər verir (2).

Respublikamızın ərazisində tropik meyvə bitkilərindən başqa təbii halda bitən *alma*, *armud*, *heyvə*, *əzgil*, *yemişan*, *zoğal*, *alça*, gavalı, *göyəm*, *gilə*, *albalı*, nar, əncir, qoz, *fındıq*, şabalıd, *püstə*, badam, *üzüm*, *iydə*, *innab*, tut, moruq, *böyürtkən*, *çiyələk* və başqa cır meyvə və giləmeyvə bitkilərinə rast gəlinir. Azərbaycan meşələrinin qədimdən başlamış müasir dövrə qədər özünün bol cır meyvəsi olmuş və bu meyvələrdən əhali geniş istifadə etmişdir. Meşələrin yabanı meyvə bitkiləri ilə zəngin olması və respublikanın ayrı-ayrı meyvəçilik bölgələrində mədəni halda tumlu, çəyirdəkli, qərzəkli, subtropik, sitrus meyvə bağlarının olduğu bir daha onu sübut edir ki, respublikamızda meyvəçiliyi inkişaf etdirmək üçün hər cür əlverişli torpaq-iqlim şəraiti vardır. Azərbaycanda Böyük Qafqaz sıra dağları ətəklərində bağçılıq əsrlər boyu

geniş surətdə inkişaf etmiş, bütöv bir ərazini bürümüşdür. Əhali qədim vaxtlardan yabanı halda bitən meyvə, giləmeyvə bitkiləri üzərində müşahidələr aparıb onlardan yaxşılarını seçərək mədəni halda becərməyə başlamışdır. Beləliklə, çoxlu miqdarda xalq seleksiyası sortları yaranmışdır (1).

Quba-Xaçmaz bölgəsinə daxil olan rayonların müxtəlif torpaq-iqlim şəraitinə malik olması və dəniz səviyyəsindən müxtəlif hündürlüklərdə yerləşmələri onların kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslaşmalarına səbəb olmuşdur. Belə ki, Xəzərətrafi ovalıqda tərəvəzçilik, heyvandarlıq; dağlıq hissədə heyvandarlıq; alçaq dağlıq və dağətəyi hissədə meyvəçilik, taxılçılıq və tərəvəzçilik inkişaf etdirilir.

Respublikamızda olan meyvə bağları sahəsinin 30 faizindən çoxu bu bölgədə yerləşir. Azərbaycanda becərilən tumlu meyvə bitkilərinin ümumi sahəsinin 50 faizindən çoxu bu bölgədədir. Burada becərilən meyvə bağlarının 85 faizini tumlu meyvə bitkiləri, tumlu meyvə bitkilərinin 79 faizini alma bitkisi, 18 faizini armud, 3 faizini heyvə bitkisi təşkil edir. Çəyirdəkli meyvə bitkilərinin 61,2 faizini gavalı və alça, 20,3 faizini gilə, 10,5 faizini ərik, 3 faizini albalı və 5 faizini şaftalı tutur (3).

Sovetlər dövrünə qədər respublikamızda meyvə bağları əsasən dağlıq və dağətəyi ərazilərdə yerli sort və formaların hesabına pərakəndə şəkildə inkişaf etdirilmişdir. Sovetlər dönəmində ölkəmizdə bağçılıq mədəniyyəti ilk inkişaf yollarına qədəm qoyaraq mövcud sortların hesabına geniş əkin sxemi ilə (8x6m; 8x10m; 10x10m) ekstensiv tipli bağların salınmasına başlanılmışdır. 1975-1980-ci illərdən başlayaraq respublikamızda meyvə bağları genişləndirilərək başqa ölkələrdən yeni meyvə sortlarının introduksiyasına nail olunmuşdur ki, həmin illərdən meyvəçiliklə bağlı olan sahələrdə əsasən yerli,

introduksiya edilmiş, Az.ETB və SBI-nin yeni yaradılmış seleksiya sortlarından istifadə olunaraq bağçılıq sahəsi getdikcə inkişaf etdirilmişdir. Məhz həmin vaxtdan respublikamızda intensiv tipli bağların salınmasına (6x4m; 5x4m; 5x3m) başlanılmışdır (3).

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə qarşısında iqtisadiyyatın, zamanın tələbinə uyğun olaraq yenidən qurulması kimi həyati əhəmiyyətli problem dayandı. Həmin dövrdən başlayaraq respublikada meyvəçiliyin sabit inkişafını təmin etmək və bazar iqtisadiyyatının tələblərini nəzərə alaraq super intensiv tipli yeni bağlar salmaq günün ən vacib problemlərindən biri olaraq qarşıya çıxdı. Bu problemlərin həlli istiqamətində Quba RAEM və Az.ETB və SBI respublikamızda bağçılıq mədəniyyətinin yüksəldilməsində, kəndli (fermer) təsərrüfatlarının vahid torpaq sahəsindən yüksək məhsul əldə edilməsində innovasiya yönümlü elmi tədqiqat işlərinin yekunlarının tətbiq edilməsinə, yeni mütarəqqi bağsalma texnologiyasının respublikamıza gətirilməsində, qərb ölkələrində özünü doğrultmuş meyvə sortlarının və virusdan azad calaqaleti formalarının introduksiya olunmasında xeyli işlər görmüşdür.

2003-cü ildən başlayaraq Quba RAEM və Az.ETB və SBI tərəfindən respublikamıza almanın - Qrani Smit, Fuji, Conaqored, Conaqold, Qolden Delişes x 972, Ağ renet, Reine des Renettes, Breburn, Qala, Çelencer, Mariri red, Brookfield, Aydared, Supercif, Baugene, Red Jonaprin, armudun - Konferense, Red Vintes, Vilyams, gilasin - Bigarreu Burlat, İmperatrise Stefania, Ferrovia, Mora Cazzano, Mora Dİ Vignola, Bigarreen Morean, Georgia, Lapins, Adriana, Bigarren Van, Sumburst, Maraska Nero Dİ Verona, Durano Nero II, Durano Nero III, Corido, Belge, Burlat, Samba, Satın, Simmit, Sumbala, Svethart, gavalının - Laetitita, Angelino, Ruby Cranch, Black Amber, Black Diamond, Black Splendor, Friar, Fortuna, Black Beauty, Black Van, Early Quin, Crimson Glo, qozun - Çandler Frankuite sortları introduksiya olunmuşdur. Eyni zamanda respublikamıza bu sortlardan başqa sahibkarlar tərəfindən də meyvə bitkilərinin bir çox sortları gətirilərək ümumilikdə min hektardan artıq sahədə introduksiya edilmiş və gətirilmiş sortlar üzrə yeni meyvə bağları salınmışdır. Respublikamıza alma bitkisinin virusdan azad 4 vegetativ üsulla artırılan calaqaleti forması - MM-106, M-7, M-111, Pajam-1 introduksiya edilmişdir (3,4).

Son zamanlar əkilmiş bağlar, əsasən klon calaqaletləri üzərində olan sortlardan salındığı üçün sıxlaşdırılmış əkin sxemlərindən (4x1,5m, 4x1,25m, 4x1,75m, 5x3, 4x3m və s.) istifadə edilir və buna görə də, həmin bağlarda tətbiq olunacaq aqrotekniki tədbirlər, ekstensiv və adi intensiv tipli bağlardakı texnologiyadan kəskin şəkildə fərqlənir. Belə ki,

superintensiv tipli bağlarda bitkilər əsasən şpalarda becərildiyindən, bitkilərə verilən forma və budama işləri tamamilə başqa istiqamətdə aparılır. Suvarma, tələb olunan gübrələrin də vaxtaşırı qarışdırıldığı su ilə, damcılama yolu ilə aparılır. Bu bağlarda cərgəaraları əsasən herbisidli qara herik sisteminə saxlanır. Hazırda, respublikamızda bu tip bağlarda tətbiq olunan aqrotekniki tədbirlər, yalnız müəyyən müşahidələrə və mülahizələrə əsaslanaraq aparılır. Lakin bununla belə, superintensiv tipli bağların potensial imkanlarının açılması üçün tətbiq olunan texnoloji qulluq işlərinin yerli şəraitə uyğun olaraq, elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə öyrənilməsi və tətbiq edilməsi günün aktual məsələlərindəndir.

Bununla yanaşı, eyni zamanda yeni introduksiya olunmuş sortların və calaqaletlərin təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi də həlli vacib məsələlərdən hesab edilir.

Göründüyü kimi son zamanlar meyvə bağlarının sahəsi müəyyən qədər genişləndirilmişdir. Lakin meyvə bağlarında məhsuldarlığın aşağı olması narahatlıq yaratmaya bilməz. Belə ki, Respublika Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata əsasən 2000-ci ildə respublikamızda məhsuldar meyvə və giləmeyvəliklərin əkin sahəsi 76,7 min hektar, məhsuldarlıq 61,9 sentner, 2005-ci ildə müvafiq olaraq 84,3 min ha, 73,9 sentner, 2010-cu ildə 102,5 min hektar, 70,6 sentner, 2012-ci ildə 108,8 min ha, 73,8 sentner, 2013-cü ildə 114,9 min hektar, 74,3 sentner olmuşdur.

Məlumatlardan bir daha aydın görünür ki, meyvə bağlarının sahəsi ilbəil artsada, bağların məhsuldarlığı heç də ürək açan səviyyədə deyildir. Eyni zamanda o da məlumdur ki, əksər meyvə bitkilərinin potensial imkanları bu göstəricilərdən xeyli yüksəkdir və elmi cəhətdən əsaslandırılmış aqrotekniki qulluq nəticəsində meyvə bitkiləri yüksək məhsul verə bilər. Mövcud ədəbiyyat məlumatlarından məlum olduğu kimi, meyvə bitkilərinin məhsuldarlığı cinsdən, sortdan, calaqaletdən, ağaclara verilən formadan və tətbiq olunan aqrotekniki tədbirlərdən asılı olaraq kəskin şəkildə fərqlənir (5;6).

Bunu nəzərə alsaq, əvvəllər və yeni introduksiya olunmuş sortların təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, intensiv və superintensiv tipli bağlarda aparılan aqrotekniki tədbirlər kompleksinin elmi-praktik əsaslarının işlənilməsi, mövcud bağlarda məhsuldarlığı artırmaq, daxili bazarı qorumaqla xarici bazarlara çıxmaq üçün yüksək keyfiyyətli, dünya standartlarına cavab verən məhsul istehsal etmək mümkündür və bu, günün aktual problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq respublikada meyvəçiliyin innovativ əsaslarla inkişafını təmin etmək və həmçinin ekoloji təmiz məhsula artan tələbi ödəməklə yanaşı, dünya bazarına çıxmağa

yararlı, yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına nail olmaq üçün tərəfimizdən bu istiqamətdə geniş tədqiqat işlərinə başlanılmışdır.

Bu məqsədlə, regionun meyvəçilik sahəsində potensial imkanları bir daha araşdırılaraq becərilən cinslərin uyğun şəraitdə yerləşdirilməsi, daha münasib

calaqaltı-sort kombinasiyalarının seçilməsi, onların potensial imkanlarını üzə çıxarmağa şərait yaranan çətin formalarının seçilməsi, budama üsullarının müəyyənləşdirilməsi və məhsulun keyfiyyət göstəricilərinə təsir edə biləcək digər texnoloji proseslərin araşdırılması, tədqiqatlarımızın əsas məqsədidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Z., Əliyev C. Meyvəçilik. Bakı, 2007, 496 s. 2. Quliyev Z. Qubada meyvəçiliyin tarixi. Bakı, 2014, 67s. 3. Qurbanov İ., Əliyev V., Babayev B. Meyvəçilik, Bakı, 2009, 236 s. 4. Qurbanov İ., Əliyev V. Yeni introduksiya olunmuş alma sortları. Meyvəçilik alim Ə.S. Nərimanovun 95 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Elmi məcmuə. Gəncə, 2006, s.35-38. 5. Владимирович Г.Н. Совершенствование технологии выращивания посадочного материала яблони для садов интенсивного типа. Автореф. дис. ...канд. с.-х. наук, Краснодар, 2006, 23 с. 6. Викторovich М.И. Научное обоснование системы производства посадочного материала для интенсивных насаждений яблони и модели садов. Автореф. дис. док. с.-х. наук, Москва, 2011, 32 с.

История развития и перспективы садоводства северо-восточной зоне Азербайджана

И.А.Бейяхмедов

В статье дается хронологический анализ история и перспективы развития садоводства в северо-восточной части Азербайджана и указываются пути их решения.

Ключевые слова: интродуцированные сорта, интенсивные сады, клоновые подвои, рациональная технология.

The development history and perspective of gardening in the North-East region of Azerbaijan

I.A.Bayahmadov

The article in the North-East region of Azerbaijan the perspective development by giving a chronological history and gardening, shows the ways of their solution.

Keywords: introduced varieties, an intensive gardens, (the) clone inoculated, the progressive technology.